

VÝVINOVÉ PARALELY KOMUNIKAČNÝCH A MEDIÁLNYCH ŠTÚDIÍ

Michal Bočák

Abstrakt

V štúdií sa pokúšame zjednodušiť orientáciu v disciplínach študujúcich komunikáciu a médiá ich charakterizovaním a popisom ich vývinových vzťahov. Hoci sa teória komunikácie prvýkrát pod svojím názvom objavuje koncom 40. rokov 20. storočia v matematike, ako teória spoločenskej (a masovej) komunikácie sa rozvíjala už skôr ako súčasť sociológie, z ktorej sa postupne vyčlenila. Pribatím humanitovedného pohľadu na komunikáciu sa na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia konštituovali komunikačné a mediálne štúdiá, ktoré sa v tomto období nevyhýbajú univerzálnym paradigmatickým posunom vo vedách a od svojich multidisciplinárnych základov sa posúvajú k súčasnej výrazne interdisciplinárnej povahe. V texte sa stručne venujeme aj komunikológii a mediológii ako disciplinám, paralelne sa pokúšajúcim o kritickú analýzu komunikácie a médií.

Kľúčové slová: komunikačné štúdiá – mediálne štúdiá – teória komunikácie – teória masovej komunikácie – komunikológia – mediológia – charakteristika – vývoj – vzťahy

NÁČRT VÝVINU MEDIÁLNYCH A KOMUNIKAČNÝCH ŠTÚDIÍ

Teória komunikácie a teória masovej komunikácie

Teória komunikácie (*Communication Theory*) sa prvýkrát pod vlastným názvom dostáva na svetlo sveta v štúdiu *Mathematical Theory of Communication* (1948). Prevažná časť diela vyšla časopisecky v rovnakom roku najprv ako rýdzo technická štúdia inžiniera Clauda Shannona, no inšpiráciou kvalitatívne nového štúdia komunikácie sa stala až potom, ako ju Warren Weaver v knižnom reprinte spopularizoval svojím esejistickým úvodom, poukazujúcim na možnosti uplatnenia poznatkov novej teórie aj v spoločenských a humanitných vedách. Weaver tak zastrel prvotné (a, treba povedať, aj explicitne vyjadrené) pochybnosti Shannona o tom, že model nie je vhodný na skúmanie sémantiky a sčasti načrtnol aj pragmatický smer uvažovania o komunikačnom akte. Vplyvným rozvinutím tohto smeru uvažovania o komunikácii bola kniha *Cybernetics* Norberta Wienera (1950); jej prínosom bolo predovšetkým pribratie aspektu spätnej väzby do komunikácie. Teória komunikácie je, vo svojom matematickom poňatí, od svojho zrodu úzko spätá (resp. stotožňovaná) s **teóriou informácie** (*Information Theory*), sústrediacou sa predovšetkým na efektivitu prenosu informácie.

Matematike sa prinajmenšom časť teórie komunikácie podarilo už samotným aktom jej pomenovania na dlhú dobu „prisvojiť si“. No to, že sa dočkala svojho názvu až v polovici 20. storočia, neznamená, že záujem o pochopenie komunikácie – aj v rámci iných vied – predtým nejestvoval. Ako upozorňuje Robert Craig, matematická (kybernetická) perspektíva totiž nebola ani zďaleka jediným zdrojom teórie komunikácie v jej neskoršie akceptovanom širšom zmysle. Craig vrátane nej vymedzuje dovedna 7 tradícií (výstižne ich nazýva aj metadiskurzívne univerzá), z ktorých teória komunikácie vychádza:

1. najstaršia **rétorická**, ktorá vzniká už v antických školách rečníctva, v 20. storočí sa v inštitucionalizovanej podobe objavuje najmä pod názvom *Speech (Communication)*,
2. **semiotická**, všímajúca si znakovú povahu komunikácie, nastupujúca hlavne po publikovaní štrukturalistických úvah Ferdinanda de Saussura (a v USA Charlesa Sandersa Peircea),
3. **fenomenologická**, postulujúca, že komunikáciou (rôzne) konštruujeme nielen svet okolo seba, ale aj seba samých,
4. **kybernetická**,
5. **sociálno-psychologická**, snažiaca sa uchopiť komunikáciu ako prostriedok/druh sociálnej interakcie,
6. **sociokultúrna**, skúmajúca komunikáciu ako prostriedok re-/produkcie kultúry v najširšom zmysle, inšpirujúca neskôr kultúrne štúdiá (*Cultural Studies*),
7. **kritická**, čerpajúca z (neo-)marxizmu a kritizujúca komunikáciu ako nástroj uplatňovania moci v spoločnosti. (Craig, 2001)

Vzhľadom na vznikanie a rozširovanie nových komunikačných foriem (hlavne médií) a ich vplyv na jednotlivcov a spoločnosť sa štúdiá komunikácie výrazne chopili sociológia a sociálna psychológia, ktorá komunikáciu ako objekt svojho záujmu zúžila na spoločenskú komunikáciu. Začal tak vznikať ucelený systém poznatkov o ľudskom dorozumívaní, rámcovaný sociologickou terminológiou a výskumnou metodológiou (v danom období prevažne kvantitatívneho typu). K základom sociológie médií nepochybne prispel v roku 1948 Harold Lasswell svojou formulou; jej dôsledkom bolo aj vnesenie väčšej miery systematickosti (zároveň však značného zjednodušenia) do mediálneho a komunikačného výskumu.

Postupom času sa zo sociológie vyčlenila i **teória masovej komunikácie** (*Mass Communication Theory*): sprvu tvorila súčasť všeobecnej teórie komunikácie, kde sa prvotné predpoklady a zistenia teórie (spoločenskej) komunikácie začali (často aj nevhodne, s čím sa v podstate vyrovnávame doposiaľ) aplikovať na výskum komunikácie mediálnej (masovej). Silnejúca požiadavka reflexie pôsobenia médií v spoločnosti sa postupne prejavila osamostatnením tejto disciplíny.

Komunikačné a mediálne štúdiá

Určiť presne čas vzniku komunikačných a mediálnych štúdií nie je jednoduché. Nemáme tu totiž do činenia s vedami, ktoré vznikajú z podnetu konkrétnej významnej osobnosti (tak je to napr. pri Flusserovej komunikológii a Debrayovej mediológii), ale vied, ktoré sa konsenzuálne ustalovali v rámci univerzálnych paradigmatických posunov, prebiehajúcich vo vede v 70. (a v ďalšej [235/236] vlne v 90.) rokoch 20. storočia. V procese „sebavytyčovania“ nových (novo poňatých) vied sa ich korene zvyknú hľadať spätne, a tak nie je ťažké stretnúť sa s názormi, že spomenuté vedecké smery sa objavujú už začiatkom 20. storočia, hoci sa v tom období rozvíjajú pod názvom teória (masovej) komunikácie.

Zrod nového štúdia komunikácie a médií očividne korešpondoval s posunmi na akademických pracoviskách. V oboch prípadoch pritom vidieť posun od skúmania a vzdelávania v konkrétnych, na prax silne viazaných oblastiach vedeckého záujmu (najmä žurnalistika) k teoreticky (a) širšie poňatým vedám (Gerbner – Schramm, 1989). Vidno to už na tom, že inštitúcie ako školy a odborné časopisy v USA od 60. rokov 20. storočia postupne nahrádzajú anglické *speech* (reč) vo svojich názvoch za *communication(-s)*. V rovnakom období sa *journalism* v názvoch fakúlt a katedier zamieňa za *mass communication* (a neskôr *media studies*) (Craig, 2001).

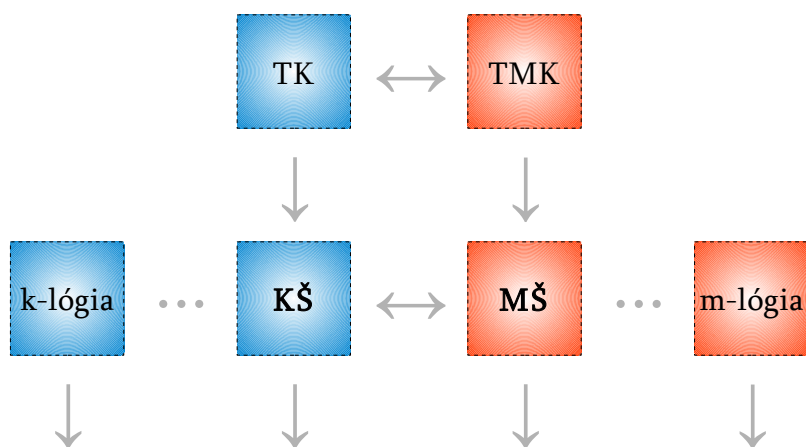
Nové disciplíny môžeme chápať ako vydarený pokus o uznanie významu humanitných vied v snahe o teoretické uchopenie komunikácie. Schému pozície súčasných mediálnych štúdií medzi sociálnymi a humanitnými (resp. aj prírodnými a technickými) vedami pozri u Voleka (2004, s. 15).

Na základe vymedzenia istých tradícií v komunikačnom (mediálnom) výskume môžeme konštatovať, že komunikáciu (médiá) ako súčasť svojho objektu štúdia chápalo viacero vied, pričom každá z nich k nim pristupovala z pozície svojich teoreticko-metodologických východísk. Práve **komunikačné štúdiá** (*Communication Studies*) sa od staršej teórie komunikácie líšia úsilím o čoraz komplexnejšie chápanie akýchkoľvek foriem ľudskej komunikácie, čo si vyžiadalo pohyb od pôvodného multidisciplinárneho zázemia k výrazne interdisciplinárnemu výskumu, pod vplyvom rozmanitosti výskumných tradícií však zatiaľ stále nie príliš integrovanému. Problém s usúvzťažnením týchto poznatkov vzniká kvôli tomu, že každá z vied, ktorá sa podieľa na podobe komunikačných štúdií, vnáša do nich stopy vlastnej paradigmy (paradigiem) a osobitý terminologický repertoár.

Mediálne štúdiá (*Media Studies*) sú – podobne ako štúdiá komunikačné – interdisciplinárnym výskumom všetkých aspektov médií. Konštituovali sa a naďalej sa vyvíjajú „premiešavaním“ teoreticko-metodologických základov sociálnych a humanitných vied, ktoré sa médiami (zväčša myslené masmédiami; toto úzke vymedzenie mediálnych štú-

dií prežíva dodnes¹⁾ zaoberajú. Výstižnú „mapu“ teoretických východísk mediálnych štúdií (a mediológie) predkladá na svojej internetovej stránke Irvine (2004).

Schéma *Vývinové vzťahy kľúčových disciplín skúmajúcich komunikáciu a médiá*

Legenda: TK – teória komunikácie, TMK – teória masovej komunikácie, KŠ – komunikačné štúdiá, MŠ – mediálne štúdiá, k-lógia – komunikológia, m-lógia – mediológia

Poznámka: Jednotlivé disciplíny sú ostro oddelené iba kvôli väčšej prehľadnosti, v skutočnosti by však bolo vhodnejšie uvažovať o prienikovej (prípadne inkluzívnej) schéme, v ktorej by sa TK a TMK, KŠ a MŠ prekrývali (resp. prvé z dvojíc by zahŕňali druhé).

1 Študijným odborom, v rámci ktorého sa na Slovensku uskutočňovalo štúdium médií, bola (okrem žurnalistiky) až donedávna masmediálna komunikácia. V novej sústave študijných odborov sa zaviedlo pomenovanie masmediálne štúdiá, s cieľom prispieť k zjednoteniu so zahraničnými normami, zatiaľ čo v Čechách uprednostnili názov mediálne štúdiá. Túto nedokonalosť, ktorá, žiaľ, zákonite – a nielen u laikov, ale aj profesionálov – vedie k významovému zúženiu názvu odboru, má na svedomí pravdepodobne aj fakt, že aj zatiaľ posledné, štvrté vydanie Krátkeho slovníka slovenského jazyka stále význam „prostriedok komunikácie“ explicitne pripisuje len slovu masmédiu. Médiu v tomto zmysle sa stále považuje za publicizmus.

Mediológia a komunikológia

Bokom, podľa nás, stoja mediológia a komunikológia. Pozrime sa ešte v krátkosti na tieto disciplíny.

Výraz **mediológia** by sme na jednej strane, spolu s Jirákom a Köpplovou (2003, s. 23), mohli prijať ako „nie príliš vžitú, ale systémovo prijateľnú“ označenie štúdia médií, pozostávajúce z vývinovo staršej, sociológiou „vyživovanej“ teórie masovej komunikácie a mladších, interdisciplinárne ponímaných mediálnych štúdií.

Trochu odlišnú sémantickú náplň pojmu mediológia prezentoval v roku 1979 Francúz Régis Debray (tohto významu sa držíme aj v rámci našej schémy). Nová veda by sa, podľa neho, mala usilovať o pochopenie fungovania médií vo všetkých podobách, teda nielen médií masových (kategorizovaných ako terciárne). Chce pátrať po funkcii mediácie v kultúre, po tom, ako sú rôzne veci, zaujímajúc úlohu médií, schopné meniť svet. Pri skúmaní mediácie sa, podľa Debraya, tradične berie do úvahy synchronný prenos v priestore, no pre človeka je typická práve diachrónna transmisia kultúry. Mediológia tiež odmieta opozíciu kultúra – technika, pretože obe zložky sa v médiách „zlievajú“. (Debray, 1999; Irvine, 2005)

Podobne ako Debray mediológiu, pokúša sa Vilém Flusser v povedomí odbornej verejnosti **komunikológiu**. Uvažuje o nej ako o humanitnej disciplíne, ktorá sa kriticky stavia ku komunikácii a kriticky prehodnocuje aj samotnú teóriu komunikácie (u Flussera už v širšom zmysle), tvoriac tak vlastne akúsi komunikačnú metavedu. Komunikológia je výrazne antropologická, v oblasti metodológie kombinuje semiotiku a fenomenológiu. (Flusser, 2002; What is Communicology?)

Pri oboch disciplínach – mediológii i komunikológii – sa zdá, že v skutočnosti tvoria len akúsi paralelu ku komunikačným a mediálnym štúdiám, pretože nedokázali presved-

čivejšie vyargumentovať opodstatnenosť svojho osobitného postavenia a, aj čo sa týka ich obsahu, mohli by sme ich chápať ako časť (v lepšom prípade synonymá) názvom prirátaných štúdií. Vedecké disciplíny sa pod novým názvom mnohokrát objavujú preto, lebo ich „otcovia“ si chcú, už samotnou „nepoškrvenosťou“ nového pomenovania, vytvoriť odstup od vied napr. paradigmaticky či ideologicky „poznačených“.

K POVAHE KOMUNIKAČNÝCH A MEDIÁLNYCH ŠTÚDIÍ

Ako sme ukázali v predchádzajúcich častiach práce, komunikačné a mediálne štúdiá sa snažia analyzovať a resyntetizovať poznatky starších disciplín, s ktorých vychádzajú. V tomto procese sa pritom musia zložito vyrovnávať najmä s ich multiparadigmatickosťou, ktorá sa v binaristickom uvažovaní často redukuje na „konflikt“ dvoch protistojných dominantných (tradičných) a alternatívnych (kritických) paradigiem. Obe tak v podstate dosiaľ oscilujú medzi základnými poňatiami komunikácie, nech ich už nazveme napr. ako procesuálna a semiotická škola či prenosový [236/237] a kultúrny (resp. rituálový) model. Dôkazom toho, že riešenia nemusia byť len dve, sú objavujúce sa náznaky post-kritickej paradigmy (Volek, 2004). Hoci sú paradigmy zvyčajne vykladané ako konfliktné prístupy, treba si, berúc do úvahy podnety konštruktivistov, uvedomiť, že tento konflikt nie je inherentnou súčasťou objektu štúdia – komunikácie a médií –, ale vždy len subjektu štúdia, teda konkrétneho bádateľa či celej bádateľskej školy. Zároveň sú otázky paradigmy a komunikačného/mediálneho metadiskurzu výsostne dôležité, pretože podľa toho, ako komunikáciu (a čokoľvek iné) definujeme a ako sa jej jazykovo (metadiskurzívne) zmocníme, tak ju (a čokoľvek iné) budeme skúmať.

Podstatné je dnes, podľa nás, hlavne diferencovanie „čistej vedy“ a „kritickej analýzy“. Možným riešením by bolo trvať na odlišení výskumu (*research*) od analýzy (*analysis*), ako sa o to v mediálnych štúdiách usiluje Arthur Asa Berger, premietajúc túto dôle-

žitú dištinkciu dokonca do dvoch osobitných metodologických publikácií: *Media Analysis Techniques* (1982) a *Media Research Techniques* (1998). Treba uznať, že obe vetvy sa v skutočnosti navzájom dopĺňajú – analýza médií sa opiera o poznatky mediálneho výskumu a výskum reaguje aj na niektoré z problémov nastoľovaných analýzou. V princípe však ide o to, aby sa interpretácie pôsobenia médií, ktoré zvyknú odrážať skôr normativistické postoje autora či celého myšlienkového smeru k médiám, nezamieňali so zisteniami vedeckého výskumu, ktoré sú výsledkom aplikácie overených výskumných metód. Nebezpečenstvo normativizmu i funkcionalizmu v prístupe ku komunikácii a médiám spočíva v tom, že už vopred zužujú uhol nášho pohľadu. Môžeme byť pohoršení tým, o čom a ako ľudia komunikujú, nemusíme byť spokojní s konaním médií, ale nemali by sme nechať tieto skutočnosti negatívne vplývať na svoj výskum.

Abstract

Parallels of Development of Communication and Media Studies

The aim of this paper is to survey disciplines studying the communication and media by their characterization and description of their evolving relations. Although the communication theory emerged under this label by the late 1940s in mathematics, it was developed earlier as a social (and mass) communication theory in sociology, from which it later separated. By adding the perspective of humanities by the early 1970s, there were constituted communication and media studies, which in that period did not digress from universal paradigmatic shifts in sciences and they are shifting from their multidisciplinary bases to present interdisciplinary nature. In the text, there is presented a brief description of communication and mediology, as well as the critical analysis of communication and media.

Keywords: *communication studies – media studies – communication theory – mass communication theory – communicology – mediology – characteristics – development – relations*

LITERATÚRA

Berger, Athur Asa: Media Analysis Techniques. Sage 1982. 240 s.

Berger, Athur Asa: Media Research Techniques. 2. vyd. Sage 1998. 184 s.

Burton, Graeme – Jiráček, Jan: Úvod do studia médií. 1. vyd. – dotlač. Brno: Barrister&Principal 2003. 392 s.

Craig, Robert: Communication. In: Sloane, Thomas O.: Encyclopedia of Rhetoric. New York: Oxford University Press 2001. <http://spot.colorado.edu/~craigr/Communication.htm> [13. 1. 2004]

Craig, Robert: Discursive Origins of a Communication Discipline. Paper presented at the annual convention of the National Communication Association, Miami Beach, FL, November 21, 2003. <http://spot.colorado.edu/~craigr/NCA03%20Discursive%20Origins.doc> [13. 1. 2004]

Debray, Régis: What is Mediology? Angl. preklad Martin Irvine.

http://www.georgetown.edu/faculty/irvinem/theory/Debray-What_is_Mediology.html

Pôvodne: Qu'est-ce que la médiologie? Le Monde Diplomatique. August 1999, s. 32.

<http://www.monde-diplomatique.fr/1999/08/DEBRAY12314> [26. 1. 2004].

Flusser, Vilém: Komunikológia. Bratislava: Mediálny inštitút 2002. 256 s.

Gerbner, George – Schramm, Wilbur: Communications, Study of. In: Barnouw, Erik – Gerbner, George – Schramm, Wilbur – Worth, Tobia L. – Gross, Larry (ed.): International Encyclopedia of Communications. 1. diel. New York a Oxford 1989, s. 358 – 368.

Griffin, Em: A First Look at Communication Theory. McGraw-Hill 1991. 412 s.

Grossberg, Lawrence – Wartella, Ellen – Whitney, David Charles: MediaMaking. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications 1998. 442 s.

Charvát, Juraj: Masová komunikácia. Bratislava: [vl. náklad], 1996.

Irvine, Martin: A Theory Map for Media Studies and Mediology.

<http://www.georgetown.edu/faculty/irvinem/CCTP748/mediology-map.html> [26. 1. 2004]

Irvine, Martin: Why Mediology? Overview of Theory and Method.

<http://www.georgetown.edu/faculty/irvinem/theory/WhyMediology.html> [20. 3. 2006]

Janoušek, Jaromír: Sociální komunikace. Praha: Svoboda 1968. 176 s.

- Jirák, Jan: Předmluva k českému vydání. In: McQuail, Denis: Úvod do teorie masové komunikace. Praha: Portál 1999. 448 s.
- Lamser, Václav: Komunikace a společnost. Úvod do teorie společenské komunikace. Praha: Academia 1969. 300 s.
- Pavelka, Jiří – Pavlík, Petr: Chci se dostat na vysokou školu! Žurnalistika. 2. vyd. Brno: Barrister & Principal 2005. 116 s.
- Reifová, Irena (ed.): Slovník mediální komunikace. Praha: Portál 2004. 328 s.
- Šmíd, Milan: Úvod a texty ke studiu masových médií. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy 1992.
- Volek, Jaromír: Úvod do komunikačních studií. Studijní texty. Brno, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity 1998. <http://www.fss.muni.cz/struktura/katedry/medzur/dalkove.php> [28. 2. 2003].
- Volek, Jaromír: Mediální studia mezi kritikou ideologie a kritikou informace. In: Média a realita 04. Sborník prací Katedry mediálních studií a žurnalistiky FSS MU Brno. Brno: Masarykova univerzita 2003, s. 11 – 33.
- What is Communicology?. http://www.communicology.org/comm_precis.html [28. 9. 2005]

Poznámka autora

Bibliografický údaj printovej verzie: Bočák, Michal: Vývinové paralely komunikačných a mediálnych štúdií. In: Magál, Slavomír – Mistrík, Miloš (eds.): Masmediálna komunikácia v interdisciplinárnom výskume. Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou konanej v dňoch 4. a 5. apríla 2006. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2006, s. 235 – 237.

Pre prípad potreby presného uvedenia zdroja v súlade s printovou verziou štúdie sú zlomy strán v rámci hesla vyznačené príslušnými číslami v hranatej zátvorke oddelenými lomkou a zvýraznenými svetločervenou farbou (napr. [100/101]).

V elektronickej verzii štúdie boli sfunkčnené hypertextové odkazy a čiernobiele obrázky boli nahradené farebnými.

Práca je sprístupnená od 6. 9. 2009 na webovej stránke

<http://www.issuu.com/michalbocak>.

Na tento dokument sa vzťahuje licencia

Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported

dostupná na webstránke <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>.

Ak máte akékoľvek poznámky, otázky či návrhy týkajúce sa tejto alebo akýchkoľvek mojich prác, neváhajte ma kontaktovať.

michal.bocak@gmail.com

Michal Bočák

Ak chcete získať viac informácií o mojich prácach, navštívte moju webstránku

michalbocak.weebly.com.